

EESTI PIIMAMAJANDUSE ALLAKÄIGU LUGU

J. Leetsar

Taustast

Piima tootmine on Eesti looduslike tingimusi arvestades üks perspektiivikamaid põllumajandusharusid. Piimanduse käekäigust oleneb laias laastus ka kogu Eesti maaelu areng. Kui piimandus areneb, edeneb ka maaelu.

Eestis on läbi aegade peetud vihast võitlust piima pärast. Kõik lülid, alates piima tootjatest ja kokkuostjatest ning lõpetades piima töötlejate ja piima müüjatega, on seisnud hea selle eest, et saada piimast suuremat kasu. Nii oli see Eesti Vabariigi esimese iseseisvuse ajal ja on ka nüüd. Kui piima tootmine oli Eestis kõrgseisus 1987...1988. aastal (vastavalt 1 290 200 ja 1 288 600 tonni), siis kiire allakäik algas 1990. aastal. Mõningane stabiilsus saavutati 1993...1994. aastal, kuid järgnevatel aastatel suurenes allakäik jällegi. Viimase kümne aasta jooksul on piima tootmine Eestis vähenenud kaks korda (1 290 200 tonnilt 650 000 tonnini). Tundub, et piima tootmise maht Eestis alla 600 000 tonni aastas ei lange. Arvutused näitavad, et tootmis- ja turustamistingimuste võrdsuse korral tasub Eestis piima toota.

Piimanduse allakäigu põhjused

Kindlasti kerkib paljudel inimestel küsimus, miks see nii on juhtunud ja kes on selles süüdi. Olen probleemi uurinud ja alljärgnevalt esitan oma seisukoha. Olukord osutus tunduvalt keerulisemaks, kui arvata võis. Tundub, et allakäigu põhjusi on rohkem kui üks ja enamasti on need objektiivsed, meie tahtest sõltumatud.

Esiteks algas 80. aastate lõpul NSV Liidu majanduse kokkuvarisemisega hüperinflatsioon. Raha odavnes kiiresti ning normaalne kaupade ja raha ringlus muutus võimatuks. See tekitas olukorra, kus ajavahemikul piima tootmisest farmis kuni kauba müümiseni Venemaa turul ja raha tootjani jõudmiseni oli raha oma väärtusest juba nii palju kaotanud, et piima tootmine ei tasunud enam ära. Selle tulemusena hakkasid tootjad piimatootmist koomale tõmbama.

Teiseks. Plaanimajanduse tingimustes, ajal mil Eestis oli piimatootmise kõrgr periood, eksportisime ligikaudu 50...60% piimasaadustest NSV Liitu. Vastukaubana saime sealt subsideeritud hindadega masinaid, väetisi, söödavilja ja muid põllumajandusele vajalikke kaupu. 1991. a. oli meie valitsus keerulises olukorras. Et saada NSV Liidust odavaid ressursse, tuli täita põllumajandussaaduste tarnekohustused. Samas oli aga piima tootmise maht järsult vähenenud. Inflatsiooni nõiar ingist väljatulekuks läks Eesti üle oma rahale. 1992. a. suvel katkesid kaubalis-rahalisel suhtel Venemaaga – seoses Eesti kroonile üleminekuga sulgus meie jaoks Vene turg. 1992. aasta algul olid piimatootmismah tude kiire vähenemise tõttu meie kauplused piimasaadustest praktiliselt tühjad. Ainult kolmveerand aastat hiljem, 1992. a. sügiseks, olid kõik meie külmhooned võid, juustu jt. piimatooteid täis. Kui esimesel etapil pärssis piima tootmist tugev inflatsioon, siis 1992. a. lisandusid sellele veel turustamisraskused.

Kolmandaks. Piima tootmise mah tude järsk vähenemine (käibe vähenemine), inflatsioon ja turustamisraskused kokku seadsid tõsise katsumuse ette meie piimatööstused. Käibevahendite suur puudus, tööstuste püsikulude suhteliselt kiire tõus (tööstused töötasid 2-...3-kordse alakoormusega) ja töötlemisvajaduse kiire vähenemine tekitas olukorra, kus majanduslike raskuste tõttu ei suutnud tööstused kuude viisi tootjatele välja maksta piimaraha. Venemaalt saadi raha suure hilinemisega või üldsegi mitte (Venemaale kadus ligemale 10 miljoni krooniga “juustukuningas” Ardo Rahuorg). Loomuliku reaktsioonina kaasnes sellega karjade vähenemine.

Neljandaks. Seoses Eesti krooni konverteeritavusega algas 1992. aastal peamiselt Soomest eksporditoetusega piimasaaduste ja nende asendajate (Voimiks) massiline import (Eesti kroonid sai soodsa kursiga vahetada muu valuuta vastu). Rahva ostujõu vähenemise tõttu vähenes kiiresti (umbes 30% võrra) ka tarbimine. Põllumajanduskaupade hindu polnud

rahva madala ostujõu tõttu võimalik tõsta. Samal ajal kasvasid väga kiiresti sisendite (kütused, väetised, masinad, ehitusmaterjalid jms.) hinnad. Tootjate koormus suurenes veelgi, mille tulemusena vähenesid omakorda piima tootmise mahud. Kahjuks jättis valitsus 1992...1993. a. tegemata otsuse kaitsetollide sisseadmiseks, kuigi põllumajandusministeerium seda korduvalt taotles. Kõlvatut konkurentsi piiravad tollid ei oleks tõstnud toodete turuhinda, kuid oleksid loonud võimaluse meie tööstustel realiseerida Eesti siseturul Eesti kaupa ja sellega tõsta käivet ning motiveerida raha kiirema liikumise kaudu piimatootjaid.

Viidendaks ei soosinud piimatootmist ka Euroopa Liidu põllumajanduspoliitika. Teatavasti toodetakse EL-i maades põllumajandussaadusi rohkem kui tarbitakse. Euroopa Liit ei olnud huvitatud Idabloki maade, sh. ka Eesti põllumajandussaaduste tootmise stabiliseerimisest. Ühtse majandusbloki loomise huvides on EL-ile kasulik, et põllumajandussaaduste tootmine langeks Ida-Euroopa riikides nii madalale, kui võimalik. Eesti Vabariik on korduvalt kiita saanud liberaalse vabaturu hoidmise eest. Teiselt poolt on ka see kaasa aidanud meie põllumajanduse hääbumisele.

Kuigi põllumajanduse, sealhulgas ka piimanduse allakäiku on vahel püütud seostada põllumajandusreformiga, mis olevat lammutanud suurtootmise ja põhjustanud kaose põllumajanduses, ei saa seda piimanduse languse põhjuseks lugeda. Piima tootmismahud vähenesid ja lehma viidi tapamajja seepärast, et piima tootmine ei tasunud eeltoodud põhjustel konkreetses farmis või majandis lihtsalt ära.

Aktsiaseltsi Eesti Piim projekt

Ilmselt leiaks meie põllumajanduse allakäigu põhjusi veelgi. Samas kerkib kindlasti paljudel küsimus, kas ei suudetud valitsuse tasemel ette näha neid põhjusi ja miks ei võetud riigi poolt midagi ette vältimaks suuri kaotusi Eesti põllumajanduses, eriti piimanduses. Tean, et meie riigijuhid ja põllumajandusspetsialistid olid kujunevast olukorrast teadlikud ja püüdsid olukorda päästa. Ministri asetäitja Rein Niguli juhtimisel hakati 1992. a. talvel koos Eestimaa Talupidajate Keskliiduga (ETKL) ja Eestimaa Põllumajandustootjate Keskliiduga (EPK) olukorrast väljapääsu otsima. Kaasati Soome ja Rootsi piimandusala spetsialistid. Mäletan, et viis aastat tagasi jõudsi üsna üksmeelele selles, et ilma riigipoolse sekkumiseta kujuneks olukord meie piimatootjatele eriti raskeks. Praegune olukord Eesti piimanduses ainult kinnitab tollast seisukohta. Nii töötatigi 1992. a. suveks ETKL, EPK, Soome Keskiimaühistu *Valio* ja Rootsi piimatootjatele kuuluva aktsiaseltsi *Arla* ning rahvusvahelise konsultatsioonifirma *Siar Bossard* spetsialistide ühistööna välja väliskapitali osalusega riikliku aktsiaseltsi *Eesti Piim* asutamise projekt.

1992. a. suveks valmisid RAS *Eesti Piim* asutamise projekt, põhikirja projekt ja juriidiliselt korrektselt vormistatud rahvusvaheliste lepingute eelnõud. Projekti realiseerimiseks võttis valitsus 11. juunil 1992. a. vastu määruse nr. 174 "Põllumajanduses ühistegevuse arendamise kohta". See nägi ette järgmist.

- Lubada Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumil koostöö Soome firmaga *Valio OY* ja Rootsi firmaga *AB Arla* moodustada piimatööstuse riigiettevõtetest ja riiklikest aktsiaseltsidest väliskapitali kuni 35%-lise osalusega aktsiaselts *Eesti Piim* (17,5% *Arla* ja 17,5% *Valio* osalus).

Sama määrusega kinnitati aktsiaseltsile *Eesti Piim* üleantavate piimatööstuste riigiettevõtete ja riiklike aktsiaseltside nimekiri (kokku 13 riiklikku ettevõtet).

- Terve rea kohustusi sai põllumajandusministeerium:
  - 1) moodustada asutatava aktsiaseltsi *Eesti Piim* majandusliku ja juriidilise dokumentatsiooni koostamiseks töörühm, mille koosseisu kaasata talunike ja suurtootjate esindajaid;
  - 2) koos Eesti Vabariigi Riigivarametiga korraldada aktsiaseltsile *Eesti Piim* üleantavate piimatööstuste ettevõtete varade hindamine;
  - 3) anda aktsiaseltsile *Eesti Piim* üleantavate piimatööstuste riigiettevõtete ja riiklike aktsiaseltside nimekirja võetud ettevõtete kogu vara (põhi- ja käibevahendid, nende omanduses olevad väärtpaberid jm.) üle asutatava aktsiaseltsi *Eesti Piim* aktsiakapitali moodustamiseks. Anda aktsiaseltsile üle ka nendele ettevõtetele kasutamiseks eraldatud maa;
  - 4) moodustada 25. juuniks 1992. a. liha- ja piimakombinaatide haldusnõukogud erandina vastava kombinaadi varumispiirkonna põllumajandustootjate esindajatest. (NB!

Juba siis peeti silmas, et juhtimine ja kontroll piimakombinaatide tegevuse üle läheb veel enne ühistute moodustamist piimatootjatele, kellest saavad tulevikus moodustatavate piimaühistute liikmed ja as *Eesti Piim* Eesti-poolsed omanikud.)

- Eesti Vabariigile kuuluva aktsiaseltsi *Eesti Piim* aktsiate hoidjaks määrati põllumajandusministeerium (et sellel ajal ei olnud piimatootjad veel ühistutesse koondunud ja puudus juriidiline isik, kellele aktsiad üle anda, tuli keegi määrata aktsiate hoidjaks).
- Eesti Vabariigi Rahandusministeeriumil koos Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumiga tuli töötada ühe kuu jooksul pärast Eesti Vabariigi ühistute seaduse vastuvõtmist välja aktsiaseltsi *Eesti Piim* Eesti Vabariigile kuuluvate aktsiate kohalikele piimatootjate ühistutele üleandmise kord ja tingimused. (NB! See oli edasivaatava sisuga ülioluline punkt. Valitsus andis üheselt selge eelistuse piimatootjate ühistutele, keda nähti tulevikus Eesti piimandussüsteemi põhiomanikuna.)

Määrusega etteantud ülesannete täitmiseks moodustas põllumajandusministeerium töörühma ja see alustas ka tööd. Välisekspertide poolt tehti põhjalik Eesti piimanduse analüüs ja kavandati abinõud selle kontsentreerimiseks, spetsialiseerimiseks ja konkurentsivõime tõstmiseks Lääne tasemele. Projekti kohaselt oleksid Eesti kohalikud piimaühistud oma keskühistu kaudu saanud 65% aktsiaseltsi *Eesti Piim* aktsiatest. Soome ja Rootsi piimatootjatele kuuluvad keskühistu *Valio* ja aktsiaselts *Arla* oleksid saanud kaasomanikeks, kumbki 17,5%-ga, kusjuures nad oleksid osanikeks saanud ainult täiendavate, Eestisse sissetoodavate investeeringute kaudu (uusim teave, tehnoloogia, seadmed, rahalised vahendid, turusidemed jms.).

Projekti realiseerimise eesmärgid:

- Eesti piimatootjad saanuks põhiliste piimatööstuste omanikeks;
- moodustada rahvusvaheline kontsern, mis oleks kiiresti sulgenud ebarentaablid ja ülearused piimatööstused. Paari esimese tegevusaasta jooksul nähti ette Eestis välja kujundada Lääne tehnoloogial baseeruv optimaalse suuruse ning struktuuriga kõrgelt spetsialiseeritud konkurentsivõimeline piimatööstuste võrk;
- kokku hoida ja vähendada kulutusi investeeringuteks ja paralleelsete tööstuste asutamiseks (tagasihoidlike arvestuste kohaselt on killustunud piimatööstused teinud praeguseks ülemääraseid kulutusi ligikaudu 400...600 miljoni krooni ulatuses. Selle summa võrra on piimatootjad saanud vähem raha);
- tõsta Lääne teadmiste ja retseptide abil piimatoodete kvaliteet ja sortiment väga kiiresti maailma parimale tasemele;
- arendada konkurentsivõimelist piimatootmist taludes ja suurfarmides, varustades need kaasaegsete seadmete ja tehnoloogiaga (selleks olid kavandatud eri investeeringud);
- kontsentreerida piimatoodete ekspordi ja laiendada kiiresti turgusid Lääne suunas, aga ka Venemaal, ning piirata piimatootjatele kahjulikku ja vohama hakkavat kapitaliühingute vahendustegevust;
- muuta piimatootmine efektiivsemaks;
- kaasata suurel hulgal väliskapitali, jättes piimanduse Eesti piimatootjate kontrolli alla;
- taastada kaasaegsetel põhimõtetel piimatootjate ühistegevuslikud organisatsioonid ja luua tootjate huve arvestav hinnakujundussüsteem;
- suurendada oluliselt piimatootjate tulusid ja luua motivatsioon piima tootmiseks;
- vältida Soome ja Rootsi piimandusfirmade võimaliku konkurentsi kahjulikku mõju Eesti siseturul.

Kahjuks ei realiseerunud ükski eespool nimetatud eesmärkidest. 1992. a. suvel oli Eestis juba niipalju “demokraatiat”, mis heal tasemel koostatud projektil ei lasknud realiseeruda. Tagantjärele olukorda analüüsinud, võib välja tuua järgmised põhjused.

- Eesti piimatootjatel (majandijuhid, talunikud, osaühingud, ühistud, riigiettevõtted) puudusid vajalikud teadmised tänapäevasest kapitalistlikust turumajandusest, sh. tootjate riikidevahelise koostöö võimalustest ja ühissetevõtete moodustamisest. Sisuliselt ei suudetud näha kaugemale oma laudast.
- Piimakombinaatide juhtkonnad lootsid saada ise tööstuste omanikeks ja säilitada sellega oma ühiskondliku positsiooni, töökohad ja saada aktsiate omandamise kaudu osa kasumist ning kindlustada majanduslik mõjuvõim piimatootjate ja tooraine üle.

Neid eesmärke avalikult välja ei käidud. Projekti autoreid hakati mustama ja demagoogiavõtetega projekti kritiseerima – näiteks deklareeriti avalikult, et rahvuslikud piimatööstused müüdavat välismaalastele maha, projekti autorid olevat väliskapitali poolt ära ostetud ja saanud kohutavalt suuri altkäemakse, piimatootjaid kavatsetakse petta jne.

- Kombinaatide juhtkondade ja nende propaganda mõjul sisendati ka majandusjuhtidesse ja talunikesse kartus, et rahvuslikud piimatööstused lähevad aktsiaseltsi *Eesti Piim* asutamise järel väliskapitali kontrolli alla ning seejärel pole piimatootjatel mingit võimalust hinnakujundusprotsessis osaleda.
- Aktsiaseltsi vormis nähti ohtu ühistegevuse edasisele arengule. Selle põhjustas lihtsustatud ettekujutus kaasaegsest ühistegevusest ja ühistegevusalaste teadmiste vähesus.
- Mõnedel projektidega mittehaaratud, eraomandis olevatel piimatööstustel ja aktsiaseltsidel oli hirm võimaliku tugeva konkurendi ees.
- Mõnedel poliitilistel ringkondadel oli lihtsustatud ettekujutus monopolidest. Kardeti, et aktsiaseltsi *Eesti Piim* asutamise tulemusena tekib Eestis supermonopol, mida riik ei suuda ohjeldada ja mis hakkab tarbijale dikteerima piimasaaduste hindu.

Et ühiskonnas tekitati ajakirjanduse kaasabil totaalne avalik vastuseis aktsiaseltsi *Eesti Piim* projektile, ei riskinud ka tollane valitsus (valitsusjuht T. Vähi) sõlmida firma *Siar Bossard* poolt ettevalmistatud juriidiliselt korrektset lepingut. See oli tegelikult põhimõttelise tähendusega otsus, mis viis meie piimanduse pikale virelemise teele ja mis mõjutab negatiivselt meie maaelu arengut veel aastaid.

Erastamiseaduse § 32

1992. a. sügisel sai uue Riigikogu valimiste järel võimule M. Laari parempoolne valitsus, mis ühistegevuse arengut ei toetanud. Aktsiaseltsi *Eesti Piim* projekt kuulutati Isamaa poolt rahvavaenulikuks suurmonopoliks, mis tõstvat tarbijahinnad kohe taevani ja viivat kõik piimatootjad kiirete pankrottideni. Isamaa arvates võis piimatootjate ühistegevust lubada vaid ühe küla tasandil, umbes nii nagu sajand tagasi. Regionaalsel ja üleriigilisel tasandil ühistegevuse arendamine ei tulnud kõne allagi. Majanduslikus mõttes olid toonased Isamaa üliliberaalsete (teatavasti eraldusid Isamaast hiljem reformierakondlased ja parempoolsed) poliitiliste seisukohad põhjendamata, kuid neist ei saanud ka mööda minna.

Piimatootjate toetamiseks tuli leida teisi võimalusi. Mäletan, et üks aktiivsemaid piimandusjuhte, Viljandi Piimatoodete Kombinaadi direktor Andres Soosaar tegi meile (põllumajandusministeeriumile) ettepaneku tsentraliseerida ja likvideerida ülearused tootmisvõimalused riigi initsiatiivil ja jätta käiku ainult perspektiivsemad kombinaadid. Taani, Soome ja Rootsi ekspertid on korduvalt arvanud, et Eesti vajaks ainult paari-kolme meiereid, lisaks mõned spetsiaalsete piimatoodete tootmiseks vajalikud väikefirmad. Mõned riiklike piimatööstuste juhid olid sel ajal juba asunud sulgema väikesi ja ebarentaableid tootmistsehhe. Loomulikult seisid selle vastu väikeste tsehhide juhtkonnad, kes kartsid oma töökohtade pärast. Peamiselt nende initsiatiivil häälestati protsessi vastu ka poliitilised ja kohalikud piimatootjad. Tolleks ajaks oli meie demokraatia juba niipalju arenenud, et ministeeriumil polnud sisuliselt võimalik enam sekkuda piimakombinaatide tegevusse. Lisaks kehtisid veel NSV Liidu seadused, mis olid heaks kiidetud ka ENSV valitsuse poolt. Need andsid kombinaatide direktoritele väga suured õigused ja tegevusvabaduse. Sellest tulenevalt polnud A. Soosaare ettepanekut 1993. aastal enam võimalik realiseerida.

26. märtsil 1993. a. toimus Sakala Keskuses põllumeeste kongress, mis tegi Riigikogule ettepaneku tagastada maatootjate ühistutele nendele kunagi kuulunud varad ja nende varade baasil nõukogude korra ajal loodud uued varad, sh. ka piimakombinaadid. Vastava seaduse eelnõu esitasid Riigikogule kongressil osalenud Riigikogu liikmed. Et seda ei aktsepteerinud Isamaa ega ka mitmed parempoolsed opositsioonilised erakonnad, siis seaduse eelnõust kaugemale ei jõutud. Lisaks poliitilise tahte puudumisele oli see vastuolus ka 1991. a. juunis vastu võetud Eesti Vabariigi omandireformi aluste seadusega, mille § 9 alusel ei tunnistatud omandireformi õigustatud subjektideks Eesti Vabariigis kuni 1940. a. 16. juunini tegutsenud ühistuid, mille põhikirjaline tegevus oli nõukogude ajal katkenud. Seaduse muutmise vastu olid mitmed huvigrupid, kes lootsid ise saada suurte varade omanikeks ja olid huvitatud, et maarahvas oma ühistulisi varasid tagasi ei saaks. Sisuliselt riigistas Eesti Vabariik ühistute varad ja müüs need maha. Täna teie piimatootjatele ei tagastatud nende esivanemate poolt

loodud ühistulisi varasid ja reservkapitali (sh. ühispankade, kindlustusseltside, piimaühistute jne. varasid).

Et põllumeeste kongressi ettepanekuid enamik Riigikogu liikmeid ei aktsepteerinud, tuli maatootjate kaitseks otsida teisi teid. Viie riigikogulasest Eesti Maa-Keskerakonna liikme initsiatiivil lisati erastamiseseadusesse hiljem kurikuulsaks saanud paragrahv 32, mis andis üldises erastamisprotsessis mõningaid eeliseid ühistutele. See oli üks viimaseid võimalusi luua ühtne piimatootjate omandis olev ühistuline piimasüsteem. 1993. aastal korraldasime koos reformiminister Liia Hänniga mitu ühisnõupidamist koos maatootjatega, kus arutasime piimakombinaatide erastamist ühistutele. Piimatootjad aktiviseerusid, lühikese aja jooksul asutati hulgaliselt ühistuid. 1995. a. seisuga olid ühistute omandis järgmised piimatöötlemise ettevõtted:

1. Rakvere Piimatööstus	Rakvere Piimaühistu
2. Rapla Piimatööstuse Vigala jsk.	Vigala Piimaühistu
3. Rapla Piimatööstus	Ühistu Rapla Piim
4. Paide Piimatööstuse Järva-Jaani tsehh	Järva-Jaani Piimandusühistu
5. Tartu Piimatoodete Kombinaat	Keskpiimaühistu Tartu Piim
6. Kohtla-Järve Piimatoodete Kombinaat	Ühistu Jõhvi Piim
7. Valga LPTK Otepää tsehh	Otepää Piimaühistu
8. Tartu PTK Kuuste tsehh	Vana-Kuuste Piimaühistu
9. Saaremaa LPTK	Saaremaa Liha- ja Piimaühistu

Lisaks eeltoodutele läksid muul viisil kohalikele piimaühistutel veel mõned väiksemad meiereid ja tsehhid (Põltsamaa, Jõgeva, Selja, Kiiu, Raasiku). 1998. a. algul olid piimaühistud saanud oma mõju alla ligikaudu 19...20% Eesti toorpiimaturust.

Hästi läks piimatootjatel kunstliku seemenduse jaamade (aretuskeskuste) erastamisel. Erastamiseseaduse § 32 alusel said kõigi aretuskeskuste omanikeks tõuaretusühistud, kes on moodustanud endale ka keskliidu. Ilmselt ei olnud ärimehed nendest ettevõtetest kui vähe kasumit tootavatest ka eriti huvitatud. Ettevalmistusi Tallinna Piimatoodete Kombinaadi erastamiseks tegi ka ühistu Rävalla, kes aga juhtide saamatuse tõttu erastamiseni ei jõudnud. Hiljem reorganiseeriti ühistu hoopiski aktsiaseltsiks, mis koos teiste äriettevõtetega Tallinna PTK ka erastas. Piimatootjate jaoks läks see ettevõtte kaduma.

Viljandi piimatootjad-majandid olid juba varem moodustanud osaühingu. Selle eesotsas oli energiline majandijuht Endel Luppe, kes kinnitas, et Viljandi Piimatoodete Kombinaat jääb pärast erastamist 100%-liselt ainult piimatootjate omandisse ja et osaühing olevat parim variant. Tema tungivale pealekäimisele ja nõudmisele vastu tulles andis põllumajandusministerium järele ja nõustus selle erastamisega osaühingule. Kui palju praegusest aktsiaseltsist *Mulgi Meier* piimatootjatele kuulub ja kas piimatootjad selle üle ka mingit kontrolli omavad, ei ole teada.

Samuti on mõned teised ühistutele erastatud piimakombinaadid (Rapla, Rakvere) läinud aktsiaseltsidele. Ka nende üle on kohalikud piimatootjad kaotanud kontrolli.

Piimaühistud said ainult väikese osa arvestatavatest piimatööstustest. 1995. a. sügisel moodustati kümnekonna piimaühistu baasil keskühistu *Eesti Piim*. Selle natukene rohkem kui paariaastast tegevust analüüsides tuleb tõdeda, et loodetud piimaühistute kontsentratsiooni pole toimunud. Samuti pole suudetud piisavalt ühendada suuremaid piimatootjaid, korraldada ümber piima kokkuveoringe, arendada ühisturustamist, kontsentreerida investeringuid ning välja töötada piimatootjate ja ühistute tegevusstrateegiat. Pigem on toimunud teatav tagasimine.

Tuleb märkida, et tänu erastamiseseaduse § 32-le olid meie piimatootjatel võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega siiski suuremad võimalused konkureerida erameiereidega. Kahjuks ei kasutanud nad olemasolevaid võimalusi täielikult. Teatud initsiatiiv sai alguse Pärnumaal, kus piimatootjad kandsid Pärnu piimatööstuste korduvate pankrottide tõttu suuremaid kahjusid. Selja OÜ esinaise Sirje Hanseni initsiatiivil asutati 1997. a. Eesti Piimatootjate Ühistu. Koos hakkasid käima paljude maakondade suurpiimatootjad, kes peavad aru, kuidas oma piimast rohkem raha saada. Ühistööd plaaniti teha koos olemasolevate piimaühistutega ja ka piimatootjatest talunikega.

Kokkuvõtteks

Eesti piimanduses oli 1998. aastaks välja kujunenud üsna keeruline olukord, mida aktsiaseltsi *Eesti Piim* projekti koostajad viis-kuus aastat tagasi ette nägid ja mida püüti vältida. Praktiliselt kõik toonased piimatööstused töötasid ja neid on tehtud juurdegi. Planeeritud koostööpartnerist, Soome *Valiost* oli juba saanud arvestatav konkurent, kes Laeva meiereis kõrge kvaliteediga linnapiimatooteid valmistas. Eestis oli 1998. a. kuni 4 korda ülevõimsusi, tööstuse killustatus oli veelgi suurenenud. Tehti ja ilmselt tehakse veelgi ülisuuri mõttetuid investeeringuid dubleerivate tootmistehhhide rajamiseks. Kuigi mõned piimatootjatele mittekuuluvad aktsiameiereid ühinesid ja moodustati kontsern *Ühinenud Meiereid*, ei toonud see kergendust piimatootjatele. Pigem olid tootjad sattunud kapitaliühingutest veelgi suuremasse sõltuvusse. Piimatööstuste asutamine ja liigsete lülide sulgemine ei toimunud plaanipäraselt, nagu oli kavandatud as. *Eesti Piima* projektis. Keskühistu *Tartu Piim* lõpetas pankrotiga. Selle tulemusena kaotasid kõik, eeskätt piimatootjad, kellele maksti võlgu viimases järjekorras või jäeti üldse maksmata. Mõttetutele investeeringutele kulutati sadu miljoneid kroone ja 1998. a. lõpul näis, et niipea sellele veel lõppu ei tule. Euroopa Liidu tingimused sundisid kõiki meiereisid oma sisseseedet moderniseerima. Kõlvatu konkurents meie piimatootjate suhtes oli veelgi suurenenud. 1998. a. vedasid mitmed aktsiameiereid tuhandete tonnide viisi toorpiima juba Lätist ja Leedust, kus tootmist doteeriti. Oluliselt suurenes ka Läänest (eriti Uus-Meremaal) imporditavate või ja poolproduktide osakaal, mida töödeldi aktsiameiereide poolt. 1998. a. augustis vallandus majanduskriis Venemaal, mis lõpetas piimasaaduste ekspordi Venemaale. Jälle kuhjus külmahoonetesse tuhandeid tonne võid, juustu ja teisi piimatooteid. Piima kokkuostuhind langes ligi krooni võrra ja küündis vaevalt 1,70 kroonini liitriks. Järjest enam monopoliseeruvad aktsiameiereid suurendasid survet tootjatele ning dikteerisid hinnad ja kvaliteedinõuded. 1998. a. maksti riigieelarvest esimest korda piimatootjatele otsetoetusi. Sisuliselt kanditi need aga madaldatud kokkuostuhindade kaudu aktsiameiereidele. Kõige kõrgemaid kokkuostuhindu maksid tootjatele ühistumeiereid, kuigi ka nendel olid tõsised majandusraskused.

Aktsiameiereid olid eelmisel aastal võtnud pankadelt suuri laene ja langenud 1998. aastal sõltuvusse pankadest. 1998. a. septembris alustas Ühispank Tallinna Piimatööstuse aktsiate kontrollpaki (79%) müümist.

Kogu piimanduses toimuv äritegevus käis 1998. a. tegelikult üle meie valitsuse, piimatootjate ja ka töötajate peade. Aktsiameiereide poolt võetud laenud koos protsentidega, samuti investeeringud ja mõttetud kulutused (nii Eestis kui ka Venemaal ja Ukrainas) tuli lõppkokkuvõttes madaldatud kokkuostuhinna kaudu kinni maksta ikkagi meie piimatootjatel.

1998. a. lõpul ei olnud piimanduse olukord Eestis piimatootjate seisukohalt paranenud, nad olid langenud veelgi rohkem aktsiameiereide meelevalle alla ning langus Eesti piimanduses jätkus. 13. oktoobril 1998. a. toimus Toompeal maarahva meeleavaldus, millest võttis osa 1500 kuni 2000 põllumajandustootjat-talunikku. Riigikogule ja vabariigi valitsusele esitati konkreetsed nõudmised, kus muuhulgas nõuti kaitsetollide kehtestamist ja ka ühistegevuse riiklikku toetamist.

Olukorra parandamiseks nõuti otsustavalt Eesti Vabariigi senise (põllu)majanduspoliitika muutmist. Likvideerida kõlvatu konkurents, ohjeldada liigkasuvõtjad, tsentraliseerida piima töötlemine ja turustamine riigi toel asutatud keskühistule, taastada ühistud ja võimaldada neil saada investeeringutoetusi, seada sisse Euroopa Liidus rakendatav turu regulatsiooni süsteem jne.